

Contouren van 'Liberaal christendom': waarop zet het in en loopt het uit?
OGG-dag 24 juni 2016

Wouter Slob

Nee, zoals Jan Offringa het zegt, we willen niet de huistheologie van D66 of VVD zijn. Van het neo-liberalisme, dat alles tot geld reduceert, moeten we al helemaal niets hebben. We hebben ons laten leiden door de engelse term *Liberal Theology*, omdat het equivalent 'vrijzinnig christendom' in de Nederlandse context vrijwel samen is komen te vallen met links-vrijzinnig, en niet zelden, terecht of onterecht, de bijklank heeft gekregen van een theologie die vooral aangaf wat we allemaal *niet* meer konden geloven. Wij hebben de ruimte willen zoeken wat we wèl weer kunnen geloven. Daarmee sluiten we aan bij wat Rick Benjamins als rechts-moderne theologie heeft beschreven; een theologie die in de 19e en begin 20e eeuw net als de ethische richting, de concrete relevantie van theologie en geloof wilde benadrukken.¹ Of de naam toereikend is, valt te bezien, maar we stellen in ieder geval vast dat het aanleiding heeft gegeven tot discussie. En dat is wel precies wat we willen. Deze 'theologie niet af, en wil dat ook niet zijn', zoals Peter Nissen recenseerde. We zoeken het gesprek en willen de theologie verder brengen. Het is dan ook bepaald geen toeval dat het boek eindigt met het 'vertrekpunt'. Niet als nawoord, maar hopelijk als startpunt voor wie zich herkent in de denkrichting.

Waar we in ieder geval aan voorbij willen komen is de onzalige polemiek rond het bestaan van God, de discussie tussen theïsme en atheïsme. Die discussie beheerst het landschap van kerk en geloof in Nederland anno 2016 nog steeds. Het resultaat toont zich op de vaderlandse beeldbuis, waarop het geloof ofwel gepresenteerd wordt in haar dogmatische harnas, ofwel, vaker en overtuigender, als achterlijke begoocheling ter zijde wordt geschoven. De kampen worden als 'theologie' vs 'wetenschap' tegen elkaar uitgespeeld, en bevechten elkaar op hun eigen gelijk. Hoewel ze strijdige claims huldigen, delen ze een belangrijk uitgangspunt: de visie van waarheid. Beide posities beschouwen waarheid als de overeenstemming tussen zeggen en zijn: uitspraken zijn waar als ze corresponderen met de feiten. Waarheid wordt dan: juiste beschrijving, en gaat om de verwijzing naar de onafhankelijke buitentalige feitelijkheid is daarbij essentieel. Vandaar dat het 'echte' bestaan van God ook zo'n strijdpunt is. Want in deze visie hangt de zinvolheid van geloof ervan af.

Met deze opvatting is veel mis. Filosofisch is bijvoorbeeld het begrip feitelijkheid volstrekt onduidelijk, en wordt het gebruikt voor zowel het concrete als het wetmatige. Een feit is een particuliere historische gebeurtenis, maar ook een wetmatig statistisch verband. Maar beide zijn problematisch. Een statistisch verband kan nooit 'echt bestaan', want het is een gemiddeld resultaat van een wiskundige berekening. Maar ook particuliere feiten zijn nooit los verkrijgbaar, omdat ze altijd deel uitmaken van een groter narratief, en daarmee altijd (tenminste deels) constructies zijn. In beide gevallen zijn het geen onafhankelijke grootheden.

De vaak onbereflecteerde waardering voor 'de feiten' hangt ongetwijfeld samen met ons wetenschappelijk klimaat van beheersing en controle. Meten is weten, en wat niet kan worden aangetoond telt wetenschappelijk niet mee. De alfawetenschappen staan dus onder druk, en de theologie is kansloos. Want 'God is niet te vangen' en dus niet te meten.

¹ Rick Benjamins, Een en ander; de traditie van de moderne theologie, Kok, Kampen, 2008

In Liberaal Christendom willen wij een andere weg inslaan, en afzien van *beschrijving* om in te zetten op *articulatie*. In zekere zin plaatsen wij ons daarmee in de hermeneutische traditie door Dilthey's onderscheid tussen *Verstehen* en *Erklären* te hernemen. Het verklaren van verschijnselen beschouwen wij als het natuurwetenschappelijk domein, terwijl het begrijpen aan de geesteswetenschappen toevalt. Daarin gaat het dan niet om afspiegeling maar om betekenis, niet om claims maar om articulatie, niet om een objectieve beschrijving maar om betrokken participatie. Het waarheidsbegrip wordt daarmee bepaald niet afgewezen,² maar wel herijkt.

Onder deze wetenschapsfilosofische positie zit de theologische intuïtie dat de vraag naar het bestaan van God het geloof *voorwaardelijk* maakt: alleen als God bestaat zou de godsdienst zinvol zijn. Maar is het theologisch niet verdacht om voorwaarden aan God te stellen, zelfs de voorwaarde dat Hij zou moeten bestaan? Ernstiger nog is de vraag wie daar dan over gaat, het vaststellen van het bestaan van God: de menselijke rationaliteit vermoedelijk. Mocht God bestaan, echter, dan is Hij groter dan ons hoofd en hart, en kan het beperkte menselijk kenvermogen Hem nooit overzien. Het al of niet aantonen van het bestaan van God valt kentheoretisch buiten ons bereik.

Interessant genoeg wordt dat door het huidige atheïsme ook onderkent. Het New Atheism realiseert zich dat het bestaan van God op zichzelf geen bereikbaar discussiepunt is, en richt zich op de *waarschijnlijkheid* van het bestaan van God. Eigenlijk is het een kleine semantische verschuiving waarmee onmogelijke metafysische claims worden omzeild, door te focussen op de aanvaardbaarheid van uitspraken. Dat laatste ligt wel binnen het bereik van de menselijke rationaliteit. En dan is het van groot belang dat mensen hun overwegingen autonoom en zelfstandig kunnen maken. En zich vooral niet laten gezeggen door de dwingelandij van een religieuze traditie die ons hersenspoelt en indoctrineert. Atheïsten vertrouwen er op dat ieder weldenkend mens de religie dan vanzelf zal willen afzweren.

Maar precies die insteek brengt ons de grens van het atheïsme, want weldenkende mensen kunnen in hun autonomie ook heel goed vóór God kiezen. De atheïst Floris van den Berg noemt het een 'ongemakkelijke paradox'³, voor minder geborneerde denkers betekent dit het einde van de discussie. Het atheïsme is filosofisch een achterhaalde positie. Maar, voor alle duidelijkheid, het theïsme eveneens. En dat is winst: het bestaan van God behoeft geen verdediging, alsof wij God zouden moeten redden! Het was immers andersom: Hij redt ons!

In plaats van *over* God en Zijn bestaan te spreken, willen wij *van* God en Zijn werkelijkheid spreken (om niet te zeggen: getuigen!). Het gaat niet om de beschrijving van een onafhankelijke feitelijkheid, maar om het articuleren van een afhankelijkheidsrelatie. De afhankelijkheid van de gelovige die zichzelf niet heeft gemaakt, (sinds Schleiermacher een diepe vrijzinnige overtuiging), maar ook de afhankelijkheid van God(-Zelf) die zonder aanbidding geen betekenis in onze werkelijkheid kan hebben. In de religieuze praktijk wordt 'God' betekenisvol en krijgt Hij daarmee realiteit.

Daarmee wordt theologie een analyse van de God-talk die ons is aangezegd en die we verder mogen brengen. Steeds in de concrete realiteit van ons eigen leven. De actuele relevantie van het geloof staat dan op het spel. Juist omdat God niet als

² Contra Ruard Ganzevoort, *Spelen met heilig vuur. Waarom de theologie haar claim op de waarheid moet opgeven*, Ten Have, Utrecht, 2013.

³ Floris van den Berg, *Hoe komen we van religie af? een ongemakkelijke liberale paradox*, Houtekiet, Antwerpen, 2009.

object losstaat van de religieuze taal, kunnen we ons niet onttrekken aan de vocabulaire van het geloof. En daarom hebben we ook een nadrukkelijk theologisch boek willen schrijven. De kernbegrippen van het religieuze taalveld willen we daarmee herijken en verstaanbaar maken voor mensen die het geloof vanwege de onwaarschijnlijkheid van theïstische claims ter zijde hebben geschoven. Op deze manier weigeren we ook om de theologische kernbegrippen te laten kapen door een orthodoxie die haar eigen positie als maatgevend beschouwt. En dan ben ik nog vriendelijk, misschien moeten we zeggen dat we de orthodoxie van haar dogmatische dwaalwegen af proberen te brengen, want haar metafysische aanspraken zijn wellicht de grootste fout die het christendom ooit heeft gemaakt. Als het bij geloven op articulatie gaat en niet om beschrijving, dan moet ook de positie van de Bijbel worden herplaatst. Het is een protestantse gemeenplaats om te denken dat het geloof met de Bijbel begint en dat dáárin de waarheid van God (de openbaring immers) besloten ligt. De protestantse theologie is in essentie een hermeneutische theologie: het zoekt naar de juiste interpretatie van de Schriften. Ook daarin herkennen we gemakkelijk de klassieke waarheidsopvatting die het juiste verband zoekt tussen feiten en beschrijving. Maar de protestantse theologie loopt al een paar eeuwen tegen een lastig probleem op: de Bijbelse beschrijving is onjuist. Althans, de corresponderende feiten bleken in de loop van het modernisme steeds lastiger hard te maken, en werden door de opkomende autonome wetenschappen steeds meer betwijfeld. Geloof en wetenschap kwamen zo tegenover elkaar te staan. De theologie heeft daar verschillend op gereageerd. Enerzijds liep het uit op de ontmythologisering van Bultmann en geestverwanten, die de Bijbel als mythe opvatten die in de 20^e eeuw alleen nog begrijpelijk kon zijn als de mythologie zou worden uitgezuiverd. Anderzijds poogden confessionelen de Bijbelse waarheid tegen de klippen op te verdedigen door de strijd aan te gaan met de seculariteit. In het eerste geval dreigt *de religieuze taal* te verdampen, in het tweede geval: *alle redelijkheid*.

Beide deze reacties vinden hun grond in de hermeneutische grondgedachte dat de tekst een beschrijving is die haar juistheid ontleent aan de historische referentie. De confessionele nadruk op het 'toch-gelijk hebben' van de Bijbel spreekt wat dat betreft voor zichzelf, maar ook de ontmythologiserende ontmaskering van de Bijbel is alleen dan zinvol als de Bijbelse beschrijvingen niet overeenkomen met de waarschijnlijke feitelijkheid.

Vanuit de wordingsgeschiedenis van het protestantisme is de fixatie op de Bijbel goed te begrijpen. Vanuit de protestantse theologische opleidingen is de status van de grondtekst eveneens een heilige overtuiging: ons is de liefde voor de grondtalen Grieks en Hebreeuws goed bijgebracht, (en bovendien bepaalt deze hermetische kennis onze positie als sacramentsmonopolisten). Maar als startpunt van het geloof kan de Bijbel niet fungeren. Kuitert merkte ooit terloops op dat het geloof natuurlijk niet met de Bijbel begint,⁴ om de simpele reden dat de Bijbel een neerslag is van geloof. Als het christelijke geloof bij de Bijbel zou moeten beginnen, dan zou de brieveschrijver Paulus nooit een christen geweest kunnen zijn...

De bezwaren tegen de klassiek-protestantse positie van de Bijbel graven echter dieper dan dat. De moderne Bijbelwetenschap plaatst grote vraagtekens bij het bestaan van een normatieve grondtekst. In Groningen betoogt Jacques van Ruiten dat de teksten een 'zwervende' identiteit hebben, en voortdurend aan verandering onderhevig zijn geweest. Ze zijn gegroeid, getransformeerd, hebben invoegingen en

⁴ //

veranderingen gekend, en de vraag is naar welke fase van tekst we terug zouden moeten om bij de 'oorspronkelijke' betekenis terug te keren. De grondtekst is eerder een constructie dan een oorspronkelijkheid, maar daarmee wordt haar normatieve rol ondergraven. Datzelfde moet worden geconcludeerd uit het Qumran-onderzoek. Zoals bekend is onze standaard tekst (de masoretische) opvallend correct teruggevonden, wat de betrouwbaarheid van de overlevering lijkt te ondersteunen. Maar tegelijkertijd blijkt er een groot aantal varianten te hebben bestaan, die naar het zich laat aanzien eenzelfde gezag hebben gehad. In dat geval is de normativiteit van de masoretische tekst als grondtekst een historische selectie die niet op enige oorspronkelijkheid terug gaat.

Als de positie van de Bijbel afhankelijk zou zijn van de normativiteit van de grondtekst, dan is haar rol uitgespeeld. Juist om de zeggingskracht van de Bijbel te waarborgen is een andere insteek geboden. De Bijbel kan geen gezag hebben omdat het de openbaring van God is. De Schrift krijgt gezag waar het als Woord van God wordt *erkend*. Dat is echter geen vraag die door de wording van de Bijbel kan worden bepaald, en die afhankelijk is van wat er oorspronkelijk heeft gestaan, maar is een kwestie die in de vruchtbaarheid van het Bijbelgebruik naar voren komt. Niet de juistheid van de Bijbels beschrijving is dan aan de orde, maar de betekenisvolheid van de tekst in het geleefde religieuze leven.

Over de positie van de Bijbel valt veel te steggelen, evenals over de positie van de grondtalen. Vooreerst laat ik dat rusten, om de focus van het Bijbelse gezag in het geleefde religieuze heden te kunnen benadrukken. Als God betekenisvol is, dan niet om wat er vroeger over Hem werd geschreven, maar om wat we nu van Hem zullen zeggen.

En dan vinden we ons terug in de seculariteit. Wij zijn de eersten niet om in deze vaak betreurde omstandigheid juist een theologische stimulans zien. Natuurlijk zijn we ons ten volle bewust van de praktische ongemakken die de secularisatie voor de kerkelijke praktijk heeft betekend. Op alle mogelijk manieren wordt het kerkelijke leven ondermijnd en aangevreten. Maar wellicht ook gezuiverd van overbodige ballast en bevrijd van ongewenste hoogmoed. De secularisatie is daarmee bepaald niet alleen een hopeloos geloofsverlies, het bepaalt ons ook bij wat geloven betekent en wil zijn. Met Charles Taylor is het daarbij van belang de etymologie van het begrip secularisatie in het oog te houden: 'in saeculum' duidt het 'in de tijd komen' aan, en precies dat is aan de orde bij de vleeswording van Christus. We herkennen ons wat dat betreft in een denker zoals Gianni Vattimo, die de secularisatie beschouwt als theologische winst. Want met het afbrokkelen van het religieuze instituut krijgt de onbaatzuchtig liefde meer kans. Nu hoeft het afbrokkelen van de religieuze instituten niet meteen een doel op zich te zijn, maar de onbaatzuchtigheid van de liefde is wel een behartenswaardige notie. Is de *caritas* niet waar het in het christendom om gaat, en is dat niet wat Christus belichaamde? Vattimo beschrijft de incarnatie in termen van *kenosis*: het gaat niet om de macht en majesteit waarmee God zich in Christus manifesteert, maar om het afleggen van alle goddelijkheid. Jezus is dáárin de Christus dat Hij de liefde van God ten volle waar heeft gemaakt. En tot navolging van die taak zijn Zijn leerlingen geroepen. Voor zover de gemeente van Christus ernst maakt met die opdracht van liefde, en voor zover zij die Geest van liefde eveneens gestalte geeft, vormt zij het lichaam van Christus. Niet minder dan dat. Liberaal Christendom is op deze manier een incarnatie-theologie, waarbij de presentie van God in de schepping niet met hemelvaart is opgehouden, maar door de geschiedenis heen in liefde is waargemaakt. Filosofisch heeft dat verwantschap met het panentheïsme, maar dan van 'binnenuit'. De schepping heeft deel aan de

trinitarische perichorese, de beweging van de godheid zelf. Daarmee aanvaarden wij een principieel relationeel perspectief, die niet alleen het ondermaanse betekenis geeft, maar ook consequenties heeft voor het goddelijke bereik. Alleen als mensen zich als kinderen van God aangesproken willen weten, kan Hij Vader zijn. Dit relationele perspectief verdraagt zich niet met een objectieve fundering van het geloof, alsof God bewezen zou kunnen worden. Integendeel, iedere bevestiging van Gods bestaan, zet Hem ter discussie en dat is eerder een teken van wantrouwen dan van vertrouwen. De vraag is niet of God bestaat, maar of en hoe wij met Zijn werkelijkheid in contact kunnen komen. Eerder dan op een gedegen apologie zijn we dan op het gebed aangewezen. Hoe schroomvallig ook, niet voor niets is het hoofdstuk over het gebed het hart van ons boek. Daarin toont zich het primaat van de doxologie: de erkenning dat wij onszelf niet hebben gemaakt, en voor de zinvolheid van ons bestaan zijn aangewezen op Hem die ons te boven gaat. Vanuit deze grondgedachten willen we theologie bedrijven. Niet de beschrijving van feitelijkheid is ons doel, maar de analyse van de theologische semantische velden en haar betekenisvolheid in de geleefde praktijk. Zo spreken we niet over, maar van God en verkondigen we Zijn realiteit, totdat Hij komt (of niet, want dat valt nog maar te bezien). En de vraag is of wij ons willen laten aanspreken.